

Doğu Batı Arasında İslam Birliđi İdeali

Vefatının 10. Yılında
Aliya İzzetbegoviç

*Vefatının 10. Yılında Aliya İzzetbegoviç
Doğu Batı Arasında İslam Birliđi İdeali Sempozyumu Bildirileri
26 Ekim 2013, Üsküdar*

Editör
Merve Akkuş Güvendi

Medeniyet Tartışmalarına Antiütopyacı Bir Yaklaşım: Aliya İzzetbegoviç Örneği

Faruk Karaarslan

Medeniyet, Türkiye düşünce hayatında sosyal bilimciler tarafından en fazla tartışılan kavramlardan birisidir. Kavram bu güne kadar siyaset, sosyoloji, edebiyat ve uluslararası ilişkiler alanlarında farklı boyutlarıyla tartışıla gelmiştir. Bu farklı alanlarda yapılan yoğun tartışmalara rağmen medeniyetin bir kavram olarak neyi ifade ettiği tam olarak netleşmiş durumda değildir. Tartışmaların odak noktasını ve çoğu zaman menşei oluşturduğu da bu belirsizliktir. Kavramın biraz ayrıntılarına girenler için belirsizlik hâli anlamsız gelmemektedir. Çünkü kavram iki zıt düşünce dünyasına da çekilebilecek kavramlar örgüsündedir. Yani medeniyetin bağlamını ifade eden kavram haritası oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Bir taraftan pür maneviyatla ilişkilendirilebilen kavram, diğer taraftan sadece teknolojiye indirgenebilmektedir. Ya da yerele ait olmakla evrensele hitap etmenin geriliminde şekillenmiştir. Bu durum kavrama dair bir dizi cevaplanması zor soruyu beraberinde getirmektedir. “Medeniyetin bir taraftan teknoloji, diğer taraftan ahlak ile yoğun olarak ilişkilendirilmesi nasıl gerçekleşmektedir? Medeniyetin uygarlıkla benzer ve ayırıcı yönleri nelerdir? Bu benzer yönleri herhangi bir medeniyetin ihyası düşünüldüğünde nasıl görmezden gelinecektir? Kültür ile medeniyet arasındaki ayrımın olgusal yönleri nasıl açığa çıkmaktadır?” vb. bu sorulara dair bazı örneklerdir. Dolayısıyla baştan ifade etmek gerekir ki kavramın sosyal bilim alanında tartışmalı bir konumu vardır ve bu tartışmalar bir yerden sonra kısır bir döngüyü ifa etmektedir. Bu sebeple metnin amacı ne medeniyet kavramının sosyal bilim literatüründeki yerini tespiti etmek ne de süregiden tartışmaların herhangi bir tarafını teşkil etmektir. Peşinen belirtmek gerekirse bu metin, medeniyet kavramının sosyal bilimlerdeki yerinin akademik çalışmalardan çok siyaseten belirlendiğini varsaymakta ve bu varsayım üzerinden medeniyet kavramının Türkiye’nin bugünkü koşullarını göz önüne aldığımızda Aliya İzzetbegoviç’in görüşleri çerçevesinde yeniden düşünülmeli gerektiğini önermektedir.

Sosyal bilimlerde medeniyetin kaderini paylaşan birçok kavramın varlığından söz etmek mümkündür. Fakat medeniyetin diğer kavramlardan daha ayrıcalıklı bir yönü vardır ki metnimizin bundan sonraki tartışmaları bu ayrıcalıklı yönü temele alınarak gerçekleştirecektir. Türkiye özelinde bakıldığında kavram fazlaca siyasal söylemlere konu olmakta ve esasında sosyal bilimlerde gündeme gelmesi bu siyasal söylemden kaynaklanmaktadır. Türkiye’de sosyal bilimin fazlaca siyasal alan ile iç içe geçtiğini düşündüğümüzde normal olarak karşılanılabilecek bu durum, medeniyet kavramı özelinden bakıldığında kavrama ideolojik öz atfetmekle sonuçlanmaktadır. Bu noktada bir parantez açarak meseleyi başka bir boyuttan izah etmek gerekmektedir. Başlığında *Medeniyet Tartışmalarına Antiütopyacı Bir Yaklaşım* ifadesini barındıran bir metin, medeniyet konusunda ütopycacı bir yaklaşımın var olduğunu ve ütopycacı yaklaşıma eleştirel bir perspektiften yaklaşılması gerektiğini savlamaktadır. Bu ütopycacı yaklaşım esasında siyasal söylemler üzerinden üretilmektedir. *Medeniyetimizin ihyası, tarihin yüklediği medeniyet misyonunu taşımak* vb. söylemler siyasal söylemlere örnek teşkil etmektedir. Daha yalın bir dil ile ifade edecek olursak; *medeniyetin ihyası* söylemleri Türkiye uluslararası ilişkiler politikasının merkezi bir yerini teşkil eden söylemden türemektedir. Bu söylemlerin akademik alanda da savunulabilmesi ve bu akademik faaliyetlerin dış politikada bir strateji olarak belirlenmesi mümkündür elbette. Fakat bu gün gelinen noktada –neredeyse hiç medeniyet söylemlerinin eleştirisinin yapılmadığı¹ ve sıklıkla medeniyetin nasıl ihy edileceği muhtevası ile şekillenen akademik toplantılarda- medeniyet söylemi güncel siyasete konu olmuştur ve bu bağlamda düşünülmesi zaruridir.² Türkiye’de akademi dünyası siyasi konjonktürün esintileri ile medeniyet tartışmalarını yürütmektedir ve kavrama eleştirel bir yaklaşımın sesi neredeyse hiç duyulmamaktadır. Dahası kavrama dinsel bir öz atfedilmektedir. Bu durum medeniyetin ihyasını inançsal bir zorunluluk olarak görmeyle sonuçlanmaktadır. Siyasal söylemin bu durumu desteklemesi ile birlikte medeniyetin ihyasına mesafeli yaklaşanlar tarihin

1 Batı düşüncesinde bu durumun böyle olmadığını ifade etmek gerekir. Alanlarında otorite hâline gelmiş Arnold Toynbee (1980) *Medeniyet Yargılanıyor*, Pitrim Sorokin (1972) *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefesi* eserlerinde, Frankfurt Okulu düşünürleri eserlerinde köklü medeniyet eleştirileri yapmıştır. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bizim açımızdan itiraf etmek gerekir ki medeniyet eleştirileri Mehmet Akif’in *Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar* mısrasının ötesine geçememiş gibi görünmektedir.

2 Kavramın yoğun bir şekilde hangi dönemlerde gündeme geldiğini takip ettiğimizde karşımıza şu tablo çıkmaktadır. Medeniyet kavramı öncelikle Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş aşamasında politik olarak yönünün Batı’ya çevrilmesi ile birlikte medeniyet ve kültür, gerilimin nasıl aşılabacağı bağlamında tartışılmaktadır. Özellikle Ziya Gökalp’in görüşleri çerçevesinde -Bilindiği üzere kendisi Cumhuriyet’in fikir babası olarak nitelendirilmektedir.- tartışılan kavram esasında nasıl Batılılaşacağımız sorusu üzerinden şekillenmiştir. Kavramın bir başka yoğun bir şekilde gündeme gelmesi özellikle son on yılda medeniyetin ihyası söylemleri ile birlikte olmuştur. Bir dış politika stratejisi olarak beliren bu bağlam, tartışmaları başka bir boyuta çekmiştir. Bu noktada belirtmek gerekir ki her kavramın politik bir yönünün olduğu bir gerçektir. Hatta bu zaruridir. Fakat tartışmaların ekseninin siyaseten belirlendiği bir tartışmada gerçekçi yaklaşımlardan çok ideolojik yaklaşımların sergilenmesi bir anlamda güncel siyasette gezinilmesi anlamına gelmektedir. Bizim buradaki asıl eleştirimizi bu nokta oluşturmaktadır. Buradaki yaklaşımımızı daha net anlayabilmek için Yasın Aktay’ın *Türk Sosyolojisine Eleştirel Bir Katkı* eserinin *Türk Düşüncesinde Kayıp Halka: Siyasal* başlıklı bölümüne bakmak mümkündür.

-Hegelci anlamda tarihin- yüklediği misyonu ret ederek daha modernist ve rasyonel bir tarafa yerleşmektedir. Hatta algı düzeyinde atfedilen dinsel öz sebebiyle dinî görevlerinden birisini yerine getirmemektedir. Bu ihya için uğraşanlar ise esasında kutsal bir misyonu yerine getirmektedir. Bu misyonun gerçekleştiğini düşündüğümüzde nasıl bir tablo ortaya çıkacaktır? İslam medeniyeti ihya edildiğinde ya da İslami bir paradigma tüm dünyada hâkim olduğunda tüm sorunlar çözülebilecek midir? Daha da önemlisi bu ihya çabası dünyada cennet arayışını anımsatan bir psikolojiye sürüklemekte midir? Din bizlerden böyle bir misyon beklemekte midir?³ Eğer din insana böyle bir misyon yüklemiyorsa medeniyet ihyası misyonunun temel motivasyonu nedir? Algı düzeyinde tarafgirlikle sonuçlanan bu durum aynı zamanda medeniyet kavramını olgular üzerinden gerçekçi bir gözle irdelemeyi de perdelemektedir. Bu noktada Aliya İzzetbegoviç'in medeniyet kavramını ele alışı bizim için zihin açıcıdır. Onun değerlendirmeleri medeniyete iyi ya da kötü bir öz atfetmenin ideolojik bir manipülasyon olduğunu göstermektedir.

Aliya İzzetbegoviç'in Medeniyet Anlayışı

Tarih sahnesine bir lider, düşünce adamı ve siyasetçi olarak çıkan Aliya İzzetbegoviç'in medeniyete dair görüşlerini öncelikle *Doğu ve Batı Arasında İslam* adlı eserinin özellikle *Kültür ve Uygarlık*⁴ (2003a) başlıklı bölümünden okumaktayız. Bu eserin yanı sıra İzzetbegoviç İslam Deklarasyonu (2007) ve Özgürlüğe Kaçışım (2006) adlı eserlerinde de yer yer medeniyet bahsine değinmiştir.

İzzetbegoviç'in medeniyete dair tahlillerine geçmeden önce ifade etmek gerekir ki onun medeniyet yaklaşımını anlayabilmek için ahlak, insan, sanat, kültür, tarih, dram, ütopya vb. kavramları nasıl ele aldığına vâkıf olmak gerekmektedir. Çünkü o medeniyete dair analizlerini bütünlükçü bakış açısının bir parçası olarak ele alır. Düşünce dünyasında medeniyet kavramının oturduğu bir bağlam vardır. Bu sebeple öncelikle temel derdinin ne olduğuna ve bu derde nasıl bir cevap arayışında olduğuna bakmak gereklidir. İzzetbegoviç özellikle *Doğu ve Batı Arasında İslam* adlı eserinde hayat düalizminin anlamını sorgular ve bir varlık olarak insanın ve gerçekliğin doğasının ne olduğuna dair felsefi bir soruşturmaya gider. Ona göre tüm dünya görüşlerini üç kümede toplamak mümkündür: i) dinî⁵ (maneviyatçı) görüş, ii) materyalist görüş ve iii) İslami görüş. "En eski zamanlardan bu güne kadar ortaya atılmış bütün ideoloji, felsefe düşünce sistemleri bu üç temel dünya görüşünden birine da-

3 Bu noktada Cevdet Said'in Bireysel ve Toplumsal Değişimin Yasalarını zikretmek gereklidir (bkz. Said, 2011).

4 Eserin Salih Şaban'a ait olan çevirisinde bazı yerlerde medeniyet bazı yerlerde ise uygarlık kullanımlarına rastlanmaktadır. Bilinçli bir tercihten kaynaklanmayan bu kullanım İngilizcedeki civilization kelimesine denk düşmektedir. Buradan hareketle ifade edebiliriz ki Aliya İzzetbegoviç medeniyet ve uygarlık ayrımından bahsetmemektedir.

5 İzzetbegoviç din kelimesini *religion* anlamında kullanmaktadır. Bu bağlamda İslam ile dini aynı olarak görmez. Dinden kastı daha çok maneviyatçı ve mistik görüşlerdir.

yanmaktadır. Bunların birincisine göre yegâne veya esas varlık ruhtur. İkincisine göre maddedir. Üçüncüsüne gelince o ruh ve maddenin bir arada var oluşundan yola çıkmaktadır.” (İzzetbegoviç, 2003a, s. 11). İzzetbegoviç’in temel çabası bu üç dünya görüşünün uzantılarını anlamak ve ele aldığı kavramların bu üç dünya görüşünden hangisine uygun olduğu üzerinden hayatın düalizmini kavramaya çalışmaktır. Bu bağlam İzzetbegoviç materyalist ve dinî (maneviyatçı) dünya görüşünü, gerçekliği anlamada sarkacın iki farklı ucuna yerleştirir. Bu iki uç; siyasi, fikrî ve ideolojik olarak iki kutuplu bir dünyanın şekillenmesine sebebiyet vermiştir. İkisi de gerçekliği bir ucundan görmektedir ve bu sebeple gerçekliği kuşatmaktan uzaktır. Bu iki kutupluluğu aşmada İslam *orta yolu* temsil eder.⁶ Her iki düşüncenin gerçekliği ele alışı biçimini kuşatır ve zıddiyetlerin iç içe geçmiş olduğu varlık âlemini isabetli bir şekilde kavrar. Bu sebeple modern dünyada insanı, toplumları, devletleri iki uca çeken yapıları aşmak için İslam’ı bir çıkış olarak görmek gereklidir. İşte İzzetbegoviç medeniyet bahsini böyle bir bağlamda ele alır ve medeniyetin bu iki uçtan materyalist dünya görüşünün içinde anlaşılacak bir kavram olduğunu ifade eder.

“İnsanın ilk yönü bilimin,⁷ ikinci yönü ise sanat ve etiğin mevzuudur. Dolayısıyla insan hakkında iki hikaye ve iki hakikat vardır. Batı dünyasında bunları Darwin ve Michelangelo temsil eder. Ne Darwin Michelangelo’nun insanından bahseder ne de diğeri berikinin bahsettiği insandan. Onların bahsettiği hakikatler birliğinden farklıdır, fakat birbirini dışlayıcı değildir. Fakat zaman içinde birbirinin zıddı olarak sırayla *medeniyet* ve *kültür* olarak tasavvur edilmişlerdir. Bilim ve teknoloji medeniyete, din ve sanat ise kültüre aittir. İlki beşeri ihtiyaçların (Nasıl yaşarım?), diğeri ise insani arzuların (Niçin yaşıyorum?) ifadesidir.” (İzzetbegoviç, 2006, s. 167-168).

İzzetbegoviç, kültür ve medeniyeti hayat düalizminin iki ucuna yerleştirir. Kültürü; din, sanat, ahlak ve felsefenin uzantısı olarak görürken, medeniyeti; tekniğin, bilimin, tekamülün ve beşeriyetin uzantısı olarak görür. O medeniyeti insanın tabiatla olan ilişki biçiminde anlamlandırırken, kültürü insanın kutsal ile kurduğu ilişki biçimleri ile açıklar. “Tüm kültür dinin insan üzerindeki veya insanın kendi üzerindeki tesirinden ibarettir; bütün uygarlık zekanın tabiat ve dış dünya üzerindeki tesiri demektir. Kültür insan olmak hüneri, uygarlık ise işlemek, üretmek, yönetmek, şeyleri daha mükemmel yapma maharetidir. Kültür durmadan kendi kendini yaratmak, uygarlık ise dünyayı durmadan değiştirmektir.” (İzzetbegoviç, 2003a, s. 75-76).

6 Bu noktada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır. Aliya İslam’ı iki kutuplu dünyanın sentezi olarak görmez. Ona göre İslam bir orta yol olarak bu iki kutbunda gerçekliği yakaladığı noktaları kuşatan bütünlükçü bir yaklaşımı vardır. İslam hem materyalist hem de maneviyatçı düşünceyi aşan bir hayat görüşü sunmaktadır.

7 Bu kelime eserin çevirisinde ilim olarak yer almaktadır. Fakat eserin İngilizcesinde kelime *sicence* olarak geçmektedir (İzzetbegoviç, 1984). Bu kelimeyi bilim olarak çevirmek daha doğru görünmektedir. İzzetbegoviç’in düşünce sistematigi açısından da ilim yerine bilim kelimesini kullanmak daha uygun düşmektedir. Bu sebeple eserin çevirisinde ilim kelimesinin kullanılmasına rağmen biz metnimizde bilim kelimesini tercih ettik.

Medeniyeti kültür karşıtlığı üzerinden anlamaya çalışan İzzetbegoviç, medeniyete manevi bir anlam yüklemmez. Aksine insanoğlunun tabiatla kurduğu ilişki sonrasında ortaya çıkan teknolojik gelişmenin devamı olarak görür. Bu açıdan medeniyet miras alınmakta ve her daim geliştirilmektedir. İnsanın fıtratı gereği yaratma zorunluluğunun bir ifadesidir. Medeniyetle karşılaşılması kaçınılmazdır.

İzzetbegoviç'e göre kültürün hamili insandır. Gayesi ise insanın terbiyesidir. Kültür insanın sosyalleşme sürecine odaklanır. Kültürün nesilden nesile aktarımı da insan sayesinde olur. İnsan bizzat bedeninde ve ürettiklerinde kültürü taşır. Bu sebeple felsefe, sanat, ahlak, inanç kültüre aittir. Medeniyetin hamili ise toplumdur. Medeniyet bilim sayesinde tabiata hâkim olmayı gaye edinir. Bu sebeple devlet, şehir, teknik, bilim medeniyetin özellikleridir. Medeniyet devralınmış bilimsel gelişmelerle şekillenir (İzzetbegoviç, 2003a, s. 76). Yani medeniyetin aktarımında ortak bir aklın varlığı söz konusudur. Kültür ile medeniyet arasındaki ilişki dünyevilikle uhrevilik arasındaki ilişki gibidir. Birisi insanın ruhuna hitap ederek insanı *gerçek üstüne* taşımayı diğeri ise bu dünyada insana gelişmişliği tattırmayı hedefler.

İzzetbegoviç medeniyet konusundaki görüşlerini izah ettikten sonra ortaya koyduğu argümanları belirli olgular üzerinden geliştirmeyi hedefler. O kültür ve medeniyet arasındaki düalist ilişkiyi, eğitim ve meditasyon olguları üzerinden açılar. Ona göre medeniyet insanı eğitir. Kültür ise aydınlatır. Birisi öğrenmeyi diğeri ise meditasyonu ve terbiyeyi temele alır. Kültür insanı terbiye eder. İnsanın iç dünyasında yolculuk etmesi anlamına gelen meditasyon sayesinde insan kutsala ilişkin bir gerçeğe ulaşır. Tefekkür etmeyi sağlar. Öğrenmenin gayesi ise tabiata dönüktür. Tabiata ve başka toplumlara hâkim olmayı içerir. Toplumun veya insanın bir problemine çare arar (İzzetbegoviç, 2003a, s. 78). Ona göre "Dikkatle bakılırsa meditasyon (tefekkür) zekanın bir fonksiyonu değildir. Yeni bir uçak tipini dizayn eden veya bir köprü veya bir başka yapının projesini kafasından geçiren bir bilim adamı bunu yaparken meditasyon yapmaz. O düşünür, araştırır, gözden geçirir, karşılaştırır; bunlar ise ne tek tek ne de hepsi beraber meditasyon değildir. Meditasyon yapan inzivaya çekilmiş kişi, şair, filozof, sanatkardır. Son zikredilenler büyük bir hakikati kavramak, büyük bir sırrı çözmekle uğraşırlar." (İzzetbegoviç, 2003a, s. 79). İzzetbegoviç'in bu ayrımı bilim adamı ve bilge arasındaki ayrıma denk düşer. Bilim adamı bilimin imkânları ile varoluşun şartlarını değiştirmeyi gaye edinir. Örneğin klima icat ederek iklim koşullarını kontrol altına almayı amaçlar. Bilge ise iç yolculuğu temele almış kâmil insandır. Bilimsel bilgiye ihtiyaç duymaksızın hakikati arar. İç yolculuğunda hayatın anlamını keşfeder. Hayatın anlamı ise insanın varoluş şartını değiştirmekten çok varoluşunun hakikatine ulaşmasını sağlar. İzzetbegoviç'in perspektifinden bakıldığında atomun bulunması bilimin ve medeniyetin ürünüdür. Fakat Yunus Emre'nin "kendini bil" ya da Mevlana'nın şeb-i arus anlayışı tefekkürün, iç yolculuğun ve kültürün ürünüdür. Yani tefekkürle eğitim arasındaki ziddiyet ruh ile zihin, insan ile dünya ve nihayetinde kültür ile medeniyet arasındaki ayırım gibidir.

İzzetbegoviç eğitim ve tefekkür arasındaki ayrımları ortaya koyduktan sonra, teknolojik eğitim ve klasik eğitim arasındaki ayrımı şerh düşer. Ona göre modern dünya teknolojik eğitimi merkeze almaktadır. Modern eğitim bilimi ve entelektüelliği önceleyerek, maneviyatı öteler. İnsanın ahlaki yönünü ihmal eder ve onu sadece bir beşer olarak görür. Bu sebeple modern eğitimde *insan doğru dürüst olmalıdır* diye bir öğüt zikredilmez. Bunun yerine öğrencilere okuma yazma, hesaplama, sonrasında fizik, kimya, biyoloji, matematik, sosyoloji, siyaset vb. öğretilir. Tarih, sanat, edebiyat ise bilimin konusu edilir. Klasik eğitimin gayesi ise insandır. İnsanla başlar ve insanla biter. Klasik eğitimde insanın sadece zihinsel ve bedensel gelişimi önemsenmez, bunların yanı sıra ahlaki gelişimi ve terbiyesi de gözetilir. Bu açıdan İzzetbegoviç, okulları medeniyetin bir parçası olarak görür (İzzetbegoviç, 2003a, s. 81-83).

Gerçekten de bu gün eğitim sistemine bakıldığında bilimi temele alan ve üzerindeki yaşadığımız dünyaya daha fazla hâkim olmayı arzulayan bir mantalitenin hüküm sürdüğünü söylemek mümkündür. İlkokul çağından başlayarak deney ve gözlemi yöntem olarak merkeze alan modern eğitim sisteminin temel amacı teknik ilerlemeyi sağlamaktır. Hatta teknik ilerlemede (insanın tabiat ve başka toplumlara üstünlük arayışında) toplumlar arası yoğun bir mücadele göze çarpmaktadır. Savaşların teknolojiye indirgendiği bir dönemde eğitim sisteminin bu durumun aksi bir mantalite üzerine kurulduğu inkâr edilemez. İşte bu durum medeniyetin ürünü olarak karşımızda durmaktadır. Kaldı ki savaşız kurulmamış bir medeniyetin olmadığını göz önüne alırsak medeniyetin teknik ile olan ilişkisi daha da netleşmektedir. Maalesef bu ilerleme gün geçtikçe insanlık için olumsuzluklar getirmektedir. Hatta diyebiliriz ki son yüzyılda ölen insan sayısı kadar tarihin hiçbir döneminde insan ölmemiş, yurdundan edilmemiştir. Bu durum hiç şüphesiz teknik ilerlemenin ve zihniyetler arasında el değiştiren medeniyetin ürünüdür.

İzzetbegoviç kültür ile medeniyeti düşünce dünyasının iki ucuna yerleştirirken, yaşadığı dönemin yaygın tartışmalarından olan *kitle kültürü* tartışmalarını düşünce sistemi içinde değerlendirir. Ona göre kavramsallaştırmada *kültür* kelimesinin geçmesine rağmen kitle kültürü uygarlığın bir ürünüdür. Bu noktada İzzetbegoviç insan ve kitle ayrımına değinerek insanın kültüre, kitlenin ise medeniyete uygun düşen kavramlar olduğunu ifade etmektedir (İzzetbegoviç, 2003a, s. 84–86). Çünkü kültür insanı ön plana çıkartarak ferdileşmeyi önemserken, kitle tek tipçiliği merkeze almaktadır. İzzetbegoviç Horkheimer'ın görüşlerinden faydalanarak kitle kültürünün teknolojiyle (radyo, televizyon, sinema), kapitalist ekonomik sistem ile ve tek tipleştirici mantaliteyle ilişkisini açıklar ve kitle kültürünü medeniyetin geldiği seviyenin (kültürü dahi meta olarak görüşünün) somutlaşması olarak görür.

İzzetbegoviç tıpkı eğitim ve tefekkür ayrımında, medeniyet ve kültür ayrımını açıklamaya çalıştığı gibi, şehir ve köy ayrımında da bu çatışmayı somutlaştırır. Ona göre şehir medeniyetin, köy ise kültürün ürünüdür. Şehirdeki teknolojik gelişmenin, tabiata hâkim olma duy-

gusunun, kitlelerin ortaya çıkışının⁸ daha yoğun gözlemlenmesi sebebiyle şehirler medeniyete aittir. Köyler ise kültürün unsurlarını taşımaktadır. Örneğin tabiatla ilişki köylerde çok daha yoğundur. Bu aynı zamanda kutsalla ve maneviyatla ilişkisinin yoğun olması anlamına gelmektedir. Teknik gelişmeden çok tabiatın imkânlarından faydalanma söz konusudur. Kitle köylerde yoktur. Yani kültürün yaşama olanağı çok daha yoğundur. İzzetbegoviç bu ayrımı ifade ettikten sonra dindarlığın şehrin büyümesiyle azaldığını ifade eder. O bu düşüncesini aşağıdaki satırlarla ifade eder:

“Dindarlık şehrin büyümesiyle azalır; daha doğrusu bu azalma insana yadırgatıcı bir tarzda tesir eden şehircilik unsurlarının birikmesiyle beraber meydana gelir. Çünkü şehir ne kadar büyürse, üzerindeki gök de o kadar ufalır. Tabiat, çiçek ve aydınlık o kadar az; beton, duman, teknik ise o kadar çok olur. Bizde o kadar az şahsiyet, o kadar da çok kitle oluruz. Şehir ne kadar büyürse, cinayetlerde o nispette artar. Dindarlık şehrin büyüklüğüne ters, cinayetler ise doğru bir nispette bulunur. Bu iki fenomenin sebebi aynıdır.” (İzzetbegoviç, 2003a, s. 88).

İzzetbegoviç köy ve şehir ayrımından sonra ilerleme fikrinin medeniyet ile yoğun ilişkisini sorgulamaktadır. Sadece maddi ilerlemeyi temele alan medeniyet bu hâliyle insana karşı bir sürece denk düşmektedir. Çünkü bir dönem kutsanan *ilerleme* fikri bu gün insanoğluna tarihte hiç olmadığı kadar kitlesel ölümleri, zorunlu göçleri, tecavüzleri, alkolizm hastalığını, emniyetsizlik duygusunu, güven krizini vs. getirmiştir. İçkin olarak olumlu bir anlam taşıyan ilerleme anlayışının temel dinamosu teknolojidir. Teknoloji ise savaş dönemlerinde çok daha hızlı gelişmektedir. Örneğin atomun parçalanması atom bombasının bulunmasına hizmet etmiştir. Ya da gelişmiş uzay teknolojisi Amerika ve Rusya’nın savaş dönemi strateji yarışının ürünüdür. Daha da yaygın bir örnek olması açısından; bugün herkesin evinde bulunan bilgisayarlar ve internet ağı Amerikan istihbarat örgütünün iletişim ağı arayışı olarak karşımızda durmaktadır. Tüm teknolojik gelişmeler medeniyetin bugünkü geldiği noktayı gözler önüne sermektedir. Bu noktada durum tabiata ait olan insanın teknoloji sayesinde yine tabiata, dolayısıyla insana hâkim olma arzusunu sorgulamak gerekmektedir. İzzetbegoviç bu sorgulamayı yapmaktadır. Bu sorgulama aynı zamanda birçok düşünür tarafından olumlu görülen ilerleme fikrinin, şehir hayatının, teknolojik gelişmenin, gelişmiş eğitim sisteminin özetle medeniyetin sorgulamasıdır. İslam’ın bir üçüncü yol olarak anlamı bu alanlardaki sıkışmışlıkları aşma noktasında ortaya çıkmaktadır.

İzzetbegoviç’in medeniyete dair görüşlerini sonlandırmadan önce bir hususun altını özellikle çizmek gerekmektedir. O, medeniyeti bir olgu olarak görür. Medeniyete iyi ya da kötü bir anlam atfetmez. Medeniyet insanoğlunun yaratma zorunluluğunun bir ürünüdür. “Haddizatında o (medeniyet) ne iyi ne de kötüdür. İnsan teneffüs etmeğe ve gıda almaya

8 İzzetbegoviç şehirlerde kitlelerin ortaya çıkışını örneklemek için işçi sınıfından faydalanır ve işçi sınıfının medeniyetin ürünü olduğunu düşünür.

nasıl mecbur ise uygarlığı yaratmaya da mecburdur. O zaruretimizin, hürriyetsizliğimizin bir ifadesidir.” (İzzetbegoviç, 2003a, s. 75). Yani ona göre medeniyet yüzleşmemiz gereken bir olgudur. Bugünkü geline noktada medeniyet insanoğlu için çok da olumlu sonuçlar doğurmamış olsa da bundan sonraki süreci medeniyete nasıl yaklaştığımız belirleyecektir. Bu sebeple İzzetbegoviç’in önerisi medeniyete İslam ahlakı ile yaklaşımdır. Bu ise tabiatı, başka toplumları sömürmemeyi gerektirir. Yani zaruretimizi İslam ahlakı ile yaşanılır kılmak gereklidir. Tarihi insanoğlunun sınavı olarak gören İzzetbegoviç medeniyet sınavımızı verebilmemiz için, ahlakı ve ahlakın kökten bağımlı olduğu hürriyet⁹ fikrini savunmamızı önerir. Bunun en mükemmel hâlini ise İslam’da bulabileceğimizi ifade eder.

Sonuç

İzzetbegoviç’in medeniyete dair görüşleri sadece teorik çalışmalarının ve okumalarının ürünü değildir. O birçok olguyu gözlemleyerek düşünce sistemini oluşturur. Batı’nın ortasında birçok yönetim sistemini tecrübe etmesi, bir halkın kurtuluş mücadelesi için çok gençken pratik ve fikrî mücadeleler vermesi, Bosna Savaşı’nda lider ve cumhurbaşkanı olarak tarihin yüklediği zorunlu misyonu yerine getirmesi, bir avukat olarak yaklaşık dokuz yılını hapisanede geçirmesi ve nihayetinde bir düşünce adamı olma arzusu ona olgulardan, gerçekliklerden yola çıkarak fikre ulaşmasını sağlamıştır.¹⁰ Onun düşünce sisteminde ele aldığı diğer kavramlarda olduğu gibi medeniyet kavramı da gerçekçi gözlemlerden yola çıkarak şekillenmiştir. Bu onun Batı’nın birçok yönünü müşahade etmesinden kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra onun düşünce sisteminde medeniyet bahsi bağımsız bir konu değildir. O maddeci ve maneviyatçı düşünce sarkacının gerilimlerini aşmak için önerdiği üçüncü yol fikri bağlamında medeniyet konusunu ele alır. Bu sebeple onun düşüncesinin genel çerçevesini bilmek son derece önemlidir. Bu bağlamlarda ifade edebiliriz ki İzzetbegoviç’in medeniyet anlayışı antiütopyacı bir anlayıştır.

Metnin esas sorusuna dönecek olursak; İzzetbegoviç’in medeniyete dair görüşleri son yıllarda ülkemizde sıklıkla dillendirilen medeniyet söylemlerinin neresine denk düşmektedir? Bu sorunun açık cevabı; İzzetbegoviç’in dram ile ütopya arasında dramı ihmal etmeyen bir yaklaşımı temele aldığıdır. Yani onun gerçekçi gözlemleri medeniyetin yüceltilmesine, ihyası ve inşası söylemlerine eleştirel bir tutum olarak okunabilir. Onun düşüncelerinden yola çıkarak ifade edebiliriz ki medeniyete olduğundan fazla anlam yüklemek, bugünkü dünyayı olduğundan farklı anlamak anlamına gelebilir. Ayaklarımızı yerden kesebilir. Dünyanın bugünkü hâline gelmesinde medeniyetlerin rolünü yok saymakla örtüşebilir. Bu ise

9 İzzetbegoviç’in ahlak ve özgürlük anlayışı için bkz. Akın (2006) ve Karaarslan (2012).

10 İzzetbegoviç’in düşünce dünyasına ve hayat hikâyesine vâkıf olmak için kendi kaleminden çıkan *Tarihe Tanıklığım* (2003b) adlı eserine bakmak zaruri görünmektedir. Ayrıca Bir düşünce adamı olarak İzzetbegoviç’in ortaya çıkmasına etki eden faktörlerin ayrıntılarına vakıf olmak için bkz. Karaarslan (2013).

nostaljiye gömülmüş ve nostaljinin ürettiği hamasetten gününü okuyamayan bir insan tipolojisini doğurur. Bir müddet sonra ihya edilmesi arzulanan medeniyetin övgüsünden kendi durduğumuz yerin neresi olduğunu unutmamız mümkündür. Daha da kötüsü, yüceltme söylemlerini üretmek ve benimsemek bir Müslümana İslam'ın ondan beklemediği misyonları yüklemek anlamına gelebilir. Çünkü İslam açık bir şekilde insanın önce kendisini ve sonra yakın çevresini, eğer gücü yetiyorsa daha geniş taallukatını İslam'a çağırmasını öğütlemektedir. Aksi takdirde koca bir ümmeti ve dünyayı kurtarmayı arzulayan, hedefleyen, hayal eden fakat kendisini ve yakın çevresini sırf bu amaçlarından dolayı göremeyen Müslüman tipleri ortaya çıkmaktadır. Yani amel pratik gerilimi artmaktadır. Bu noktada açıkça ifade etmek gerekir ki İslam'ın gerçekçi bir dindir ve bizleri içinde yaşadığımız zaruretini görmeye davet etmektedir. Bu yaklaşım İzzetbegoviç'in pasif bir tutum alması anlamına gelmemektedir. Aksine onun kendi gücünün farkında olması ve bu farkındalık eşliğinde mücadele etmiş olduğu anlamına gelmektedir. Yani gerçeğin bize dayattığı *teslimiyetin* ve varlığımızı anlamlı kılan, bize yolunda gitmeyenleri değiştirme gücü veren *duanın* farkına varmak anlamına gelmektedir.

Kaynakça

- Akın, H. M. (2006). Aliya ve savaş ahlakı: Aliya İzzetbegoviç'te özgürlük ya da Bosna Savaşı'nı yeniden düşünmek. *Tezkire*, 42, 227-232.
- Aktay, Y. (2010). *Türk sosyolojisine eleştirel bir katkı*. İstanbul: Küre Yayınları.
- İzzetbegoviç, A. (1984). *İslam between East and West*. New York: American Trust Publication.
- İzzetbegoviç, A. (2003a). *Doğu ve Batı arasında İslam* (çev. S. Şaban). İstanbul: Nehir Yayınları.
- İzzetbegoviç, A. (2003b). *Tarihe tanıklığım* (çev. A. Erkilet, Ahmet Demirhan, Hanife Öz). İstanbul: Küre Yayınları.
- İzzetbegoviç, A. (2006). *Özgürlüğe kaçışım: Zindandan notlar* (çev. H. T. Başoğlu). İstanbul: Klasik Yayınları.
- İzzetbegoviç, A. (2007). *İslam deklarasyonu ve İslami yeniden doğuşun sorunları* (çev. R. Ademi). İstanbul: Fide Yayınları.
- Karaaslan, F. (2012). Aliya İzzetbegoviç'in ahlak ve siyaset anlayışı. *TYB Akademi*, 4, 111-122.
- Karaaslan, F. (2013). Bir düşünce adamı olarak Aliya İzzetbegoviç. M. H. Mercan (Ed.), *Gelenek ile modernite arasında bilgi ve toplum* (s.127-144). İstanbul: Yedi Renk Yayınları.
- Said, C. (2011). *Bireysel ve toplumsal değişimin yasaları*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Sorokin, P. (1972). *Bir bunalım çağında toplum felsefesi* (çev. M. Tuncay). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Toynbee, A. (1980). *Medeniyet yargılanıyor* (çev. U. Uyan). İstanbul: Yeryüzü Yayınları.